

Het 'Twee-Culturen Gezinsconsult' - een draaiboek in wording?

Sinds 1990 woon ik twee maanden per jaar in mijn vakantiehuis in Turkije, en ondanks nog steeds niet vloeiend Turks heb ik me als allochtoon een plekje weten te veroveren binnen de dorpsgemeenschap. Mijn interculturele fascinatie neemt per keer toe, en doordat ik spelenderwijs van alles opsteek over de Turkse samenleving, besef ik steeds pijnlijker dat ik, al snap ik de woorden, te kort schiet in het aanvoelen van emoties. Ik begrijp ze vaak niet. Hetzelfde: niet-aanvoelen en niet-begrijpen van gezinsproblemen keert steeds terug in mijn werk hier met gezinnen uit andere culturen.

Als maatschappelijk werker/gezinstherapeut heb ik altijd met ouders en kinderen gewerkt. Bijna veertig jaar lang en in Amsterdam. Eerst was dat in een tehuis voor ongehuwde moeders; daarna in de klinische psychiatrie; nu bij de Jeugd-GGZ in Nieuw West. Daar zie ik vooral zogenaamde KOPP-gezinnen: ouders die door eigen psychische problemen alle zeilen bij moeten zetten om een 'goed genoeg' opvoeding waar te maken. En natuurlijk zijn daar ouders bij uit andere culturen: steevast eenderde Marokkaans, eenderde Nederlands en eenderde gemengd met vooral Turks, maar ook Surinaams, Afghaans, Irakees, Chinees – noem maar op.

Al deze ervaringen hebben me geleerd hoe nodig het is om samen met een 'cultuurvertaler' met deze ouders te praten. Bij toeval heb ik geleerd hoe het 'werkt', en daarover gaat dit artikel.

Wortelen in een nieuw land

Ouders uit andere culturen hebben naast alle gewone ouderlijke taken nog een andere opdracht: integreren en wortelen in een nieuw land. Dit kost veel tijd, soms generaties lang, en daarbij kan je te maken krijgen met hulpverleners uit het nieuwe land die vragen stellen die jij niet snapt. Tegelijkertijd snappen deze hulpverleners niet welke zorgen jij je maakt over je kinderen. Kortom: verwarring!

Hoe praat je hierover met ouders uit andere culturen?

In de volgende casus van een Marokkaanse familie lukte het om met de ouders in gesprek te komen over problemen door expliciet en letterlijk aan te sluiten bij hun cultuur. Beiden spraken nauwelijks Nederlands.

Een niet zo geslaagd praktijkvoorbeeld

Een goed functionerend Marokkaans gezin met 3 kinderen ontspoord na een psychose van vader. Iedereen in het gezin wordt angstig. Op aandringen van moeder verlaat vader het gezin. Daarna wordt moeder depressief. Fatima, twaalf jaar oud, komt in onze instelling in behandeling wegens angsten. De behandeling heeft weinig effect. Gesprekken over de situatie als geheel lijken nodig, maar moeder weigert.

De ouders zien elkaar regelmatig tijdens de bezoeksregeling die is opgelegd door de Nederlandse rechter. Zodra vader dan binnenkomt, vluchten de kinderen echter naar hun kamer en hullen de ouders zich in de huiskamer in een koppig stilzwijgen.

Moeder wil niet met mij praten. 'Het is toch al te laat', zegt ze steeds. 'Voor wat is het te laat?' vraag ik, maar omdat moeder geen tolk wil, stopt hier het gesprek.

Ik hoop verder te komen door in overleg te gaan met alle betrokken hulpverleners, onder wie Mustapha, de hulpverlener van vader van de GGZ Volwassenenzorg. Inmiddels is vader al naar Marokko vertrokken, maar we filosoferen met zijn allen over wat er aan de hand zou kunnen zijn. Ik herinner me nog heel goed dat Mustapha een verhaal bracht waarvan ik dacht: dat kan niet, hij overdrijft, zó erg is het niet!

Niet-westerse hypothesen

Over vader zegt Mustapha: door zijn ziekte heeft hij in eigen kring groot gezichtsverlies geleden. Hij is nu een gekrenkte en vervallen man. Daarmee is hij zijn familie tot schande, en daarom wil zijn familie in Marokko hem koppelen aan een nieuwe vrouw. Dan krijgt hij weer aanzien, en ook de zorg die hij nodig heeft.

Over moeder zegt hij: al bij de geboorte van haar dochters werd zij door de beide families gewaarschuwd voor de risico's van meisjes laten opgroeien in Nederland: ze komen daar op het slechte pad. Als vrouw krijgt zij dan de schuld: zij heeft gefaald in de opvoeding.

Terwijl vader zijn probleem oplost door weer te trouwen, wil moeder haar probleem oplossen door vader dicht bij haar in de buurt te laten wonen: dan lijdt zij in de ogen van de Marokkaanse gemeenschap geen gezichtsverlies. Bovendien heeft zij een man nodig om te kunnen onderhandelen met de buitenwereld. Denk aan het organiseren van het offerfeest, huwelijkskandidaten voor de dochters, en dergelijke. Zij wil vader dus een ceremoniële positie geven: hij mag op de bank zitten en handen schudden. Verder houden ze afstand, opdat hij en de rest van het gezin elkaar niet hinderen

Een twee-culturengesprek

Als Mustapha kort daarna vader weer spreekt, blijkt dat hij inderdaad hertrouwd is tijdens zijn laatste vakantie in Marokko. Hij durft het moeder echter niet te vertellen. Op grond van deze informatie vraag ik Mustapha mee te gaan voor een gesprek met moeder, en ik zeg ook: 'Er staat vast iets in de Koran over goed ouderschap, ook na een scheiding. Zou jij dat willen inbrengen? Als Hollandse kan ik zoiets niet maken'.

Mustapha vindt in de Koran de Soerah at-Tahriem VI, die luidt: 'In de eerste plaats zijn de ouders, vervolgens de onderwijzers en de gemeenschap, verantwoordelijk voor de opvoeding van de kinderen'. Met dit Koranvers biedt Mustapha de ouders een opening om te praten over hun teleurstelling, over hun verwachtingen, hoe zij de toekomst zagen voor hun kinderen, en hun inzet daarbij.

Moeder wil eerst het gesprek afbreken – als ze hoort dat het gerucht over vaders tweede huwelijk waar is – maar ze wordt stil als Mustapha zegt: 'Luister naar deze Soerah'. Daarna wil ze wél praten. Haar vertrouwen wordt versterkt als ik uitleg dat ik, net als Mustapha, behoor tot de 'gemeenschap' die verantwoordelijk is voor hulp aan ouders bij het opvoeden van de kinderen. Zij verzoekt ons de volgende vraag aan vader door te geven: 'Ik heb op je gewacht, want ik dacht dat ik nog brood met jou zou delen – waarom ben je opnieuw getrouwd?'

De ouders sluiten een contract

Ook vader krijgt de Soerah te horen, en ook hij is onder de indruk. Vervolgens kunnen we in enkele gesprekken met elk van de ouders afzonderlijk een overeenkomst opstellen die weergeeft hoe zij hun ouderlijke taken weer op zich kunnen nemen. Dit contract wordt door ons vieren ondertekend.

Het uiteindelijke doel is dat ze weer als gezin gaan samenwonen en leven van één inkomen. In een proefperiode van twee jaar gaat vader laten zien dat hij hiertoe in staat is en dat moeder hem kan vertrouwen. Vader belooft tal van praktische zaken: de kinderen naar school brengen, helpen met de boodschappen; moeder belooft niet langer een veroordelende houding aan te nemen jegens hem. Maar ze eist ook dat hij éérs van zijn tweede vrouw gaat scheiden – iets wat tot voor kort een peulenschil was – totdat Koning Mohammed van Marokko het familierecht moderniseerde. Nu volstaat driemaal de uitspraak 'ik verstoot je' niet meer; er is een formeel proces nodig om te scheiden. Vader moet dus terug naar Marokko. Hoe graag hij het ook wil, hij kan het echter niet aan. In Marokko raakt hij uit balans en wordt weer psychotisch.

Moeder geeft het op. Gelukkig verminderen de klachten van Fatima sterk en wordt haar behandeling afgesloten. Nog een paar keren praten we thuis met moeder en kinderen over de gebeurtenissen, over de ziekte van vader, en over hun woede en verdriet.

Achteraf begrijp ik waarom moeder aanvankelijk zei: 'Het is toch al te laat'. Met ons hulpaanbod versterkten wij de angst dat ze haar dochters hier kwijt zou raken aan de invloed van Westerse instanties. (Zij kwam eens tijdens de therapie van Fatima de kamer binnen.)

Haar vraag om hulp bij het vinden van een andere woning was ingegeven door een Marokkaanse oplossing: een plaats voor vader ergens op het erf – in Nederlandse termen: op een zolderkamer – zodat hij zijn protocollaire rol als vader kon vervullen. Hij bleef dan het gezicht naar buiten, maar zonder ‘overlast’ te veroorzaken, en dan konden familie en bekenden (= hulpverleners) bijspringen als een en ander toch niet volgens de overeenkomst ging.

Twee-Culturen Gezinsconsult: systeembenadering door een intercultureel koppel

Onze aanpak leverde niet het gehoopte resultaat op voor het gezin, maar wel de ervaring van een andere manier van werken: een twee-culturenmodel. We wilden het uitwerken en richtten onze aandacht allereerst op literatuur over soortgelijke methodes. Die is schaars, maar een jeugdpsychiater in Parijs, Marie-Rose Moro (2006), heeft een methode voor transculturele gezinspsychotherapie ontwikkeld op basis van het psychoanalytische gedachtegoed. Zij werkt met een consultatie *team*: de Franstalige hoofdtherapeut, een tolk/mediator als cultureel vertaler, letterlijk en figuurlijk, en enkele co-therapeuten uit dezelfde cultuur als het gezin. Moro stelt dat het werken met een groep past in het beeld van een traditionele samenleving. Daarin is het individu continu in interactie met de groep waartoe hij behoort.

Wij kunnen zeker baat hebben bij verdere studie van Moro's methodiek, maar kiezen voor een andere opzet: kleinschaliger, niet psychoanalytisch georiënteerd, en in plaats van een tolk/mediator professionals uit andere culturen die vertrouwd zijn met sociaal-psychiatrische problematiek – met onze KOPP gezinnen. En wat begon als een spontane ingeving, is inmiddels uitgegroeid tot een methode. Een opmerkelijk resultaat is dat in de regel vijf gesprekken volstaan om de helderheid te verschaffen waarmee de reguliere hulpverlener verder kan.

Hoe professionals uit andere culturen te vinden?

Het management stond ons toe contact op te nemen met collega's van Spirit, een instelling voor jeugdhulpverlening, en samen hebben we nu een groep werkers uit andere culturen binnen bereik en kunnen we verder experimenteren.

Hoe wordt een intercultureel koppel samengesteld?

In ieder geval een hulpverlener, tevens cultureel deskundig, uit dezelfde cultuur als het gezin en een systeemgerichte hulpverlener van Nederlandse origine, en bij voorkeur een vrouw-man koppel.

Wie zijn geschikt als cultureel consulent?

Bij voorkeur werken we met gediplomeerde maatschappelijk werkers of sociaal verpleegkundigen uit andere culturen: deze professionals zijn op een praktische manier systeemgericht in hun benadering van gezinnen, en ze zien die in samenhang met hun omgeving.

Bij welke cliënten wordt de methode gebruikt?

In het algemeen bij gezinnen uit andere culturen; zeker wanneer sprake is van sociaal-psychiatrische problematiek, zoals KOPP, en eigenlijk altijd wanneer een hulpverlener culturele verwarring waarneemt of vermoedt.

Hoe ziet het draaiboek eruit?

Het intercultureel koppel fungeert als consulent. Het voegt zich in voor een beperkt aantal gesprekken en trekt zich weer terug. De oorspronkelijke hulpverlener blijft dé behandelaar.

Wat is het focus van de consulten?

We zoeken naar metaforen die passen bij een gezin en een cultuur, gaan op zoek naar de 'culturele knoop' en proberen die te ontwarren.

Soms is er meer dan één knoop. Bij een gezin met gescheiden ouders van Surinaams-Hindoestaanse en Turkse afkomst bleek er nog een Hindoestaanse knoop te zijn nadat we de Turkse hadden ontward. We zoeken dan weer een co-consulent uit die cultuur.

Wat is de meerwaarde?

Bij alleen een Nederlandse hulpverlener komt de cliënt uit een andere cultuur na enkele contacten soms niet meer opdagen; daarentegen is er bij alleen een hulpverlener uit eigen land de kans op vergroting van het isolement.

Bij een intercultureel koppel kunnen gezinnen (deels) in eigen taal vertellen wat er aan de hand is, en de hulpverlener uit de eigen cultuur licht voor de Nederlandse hulpverlener de achtergrond van een probleem toe.

De 'Nederlandse' reactie op het probleem wordt begrijpelijk voor de cliënt. Dit geeft ook de cliënt een nieuwe kijk op het probleem, en dit maakt het makkelijker om het hulpaanbod te accepteren.

De communicatie tussen de hulpverleners dient als voorbeeld voor intercultureel contact, en die ervaring bevordert integratie – wederzijds.

Het specifieke van cultuurvertalers

Een migratiegeschiedenis

Deze vertalers zijn hulpverleners die zelf naar Nederland gekomen zijn ofwel hier geboren uit ouders van andere culturen. Ze hebben eenzelfde migratiegeschiedenis als de cliënt, en bovendien zijn ze ingeburgerd in de Nederlandse samenleving. Dat geeft vertrouwen. Niet hetzelfde milieu of geloof is wat verbindt, maar herkenning van alle ervaringen van het migrant zijn. Onze cultuurvertaler Mustapha legde me uit dat er in Marokko een enorme afstand is tussen hem, komend uit het Rifgebergte, en iemand uit Casablanca, maar in Nederland is het alsof je met Google Earth uitzoomt: dan wordt Marokko klein en ver. Regionale verschillen tellen minder zwaar – al mag je ook dat niet generaliseren. Het migrant zijn is echter iets wat beiden kennen en wat verbindt.

De cultuurvertaler mag zaken aan de orde stellen op een manier die ik me als Hollandse of als vrouw niet kan permitteren: een vers uit Koran gebruiken of als volwassen man een puberjongen tot de orde roepen. Dit laatste deed Mustapha bij de zestienjarige Najib die zijn ouders tot wanhoop bracht met zijn ongehoorzaamheid. Mustapha sprak hem aan met de volgende woorden: 'Jij bent beter in de Nederlandse taal dan je ouders. Door taalproblemen begrijpen zij jouw wereld niet en daardoor kan jij hen voorliegen en door de mazen van het net glippen – net als al die jongens hier in de buurt. Maar wil je worden zoals zij? De Imen moet weer terugkomen in dit gezin'. Het was een echte donderpreek. In de volgende minuten, toen Najib stilviel, kon ik de vertaling vragen van het woord Imen. 'Het betekent geloofwaardigheid', zei Mustapha, 'Zo staat het in de Koran'.

'In Nederlandse gezinnen is geloofwaardigheid ook heel belangrijk', zei ik, en ik introduceerde een 'Hollandse inkleuring'. 'Maar hier luisteren ze niet naar mij', riep Najib, waarop wij antwoordden: 'Ook naar jou zal worden geluisterd – als je niet schreeuwt!'

Aanbevelingen

We experimenteren met een nieuwe werkwijze. Er moet zeker nog veel worden geleerd en geoefend wat betreft invulling van het specialisme 'cultuurvertaler' en met de rolverdeling binnen een intercultureel koppel. Wij vinden het echter een uitdaging verder te werken met onze huidige groep: twee Nederlandse systeemtherapeuten, twee Marokkaanse cultuurvertalers, drie Turkse en één Surinaams-Hindoestaanse.

Maar echt succes kan alleen bereikt worden als het beleidsniveau deze aanpak omarmt en het mogelijk maakt om hem zowel te verdiepen als uit te breiden. Gezien de aandacht die onze aanpak de laatste tijd geniet, zijn we voorzichtig optimistisch en durf ik het aan om enkele aanbevelingen te doen.

Dat hogescholen een module introduceren, als post-HBO-specialisme – om collega's met een migratieachtergrond het vak van cultuurvertaler te leren

Dat wetenschappelijke onderzoekers uitvogelen wat deze werkwijze zinvol maakt – laten zij onderzoek koppelen aan behandeling door interculturele koppels.

Dat er 'uitzendbureaus' komen waar cultuurvertalers door hun instelling worden gedetacheerd – naast hun vaste baan.

Dat veronderstelt dat er voor hen banen zijn – maar in het rapport 'Zorgen over allochtone jongens en meisjes' van Steunpunt Minderheden Overijssel las ik het volgende:

'Het aantal allochtone medewerkers binnen de Zwolse hulpverleningsinstanties is slechts 3%, tegenover een kleine 15% Zwolse allochtone jongeren.'

En dit deed me denken aan een ontmoeting in Turkije met twee Nederlandse vrouwen. Te oordelen naar hun Tukkers accent waren ze in Twente geboren, en inderdaad: Turkse ouders, een Nederlands diploma sociale academie in de zak, en geëmigreerd naar Turkije. Waarom? Omdat een baan in Nederland maar niet lukte, en omdat veel van hun Turkse vrienden ook naar Turkije willen: 'In Turkije hebben we méér toekomst dan in Nederland'. Zijn wij dus écht 'een beetje dom'?

Natuurlijk gun ik Turkije deze kennisinjectie, maar wij kunnen deze mensen hier niet missen. Dus: gemeente Zwolle en alle andere Nederlandse gemeentes – doe daar wat aan!

Voldoening tot slot

Bij de afsluiting van ons contact met het gezin van Najib vroeg ik de ouders wat ze vonden van onze aanpak. Ze waren tevreden: juist *omdat* we met ons tweeën waren en uit de twee culturen. Moeder zei: 'Hier bij ons thuis lijkt het wel de oorlog in het middenoosten'. Ze bedoelde: even uitzichtloos en met twee vijandelijke kampen, ouders en kinderen, die elkaar de schuld blijven geven en geen begrip hebben voor elkaar. 'Maar Mustapha begrijpt ons en onze cultuur, en jij begrijpt onze Hollandse kinderen: door jullie tweeën zien we dat twee culturen echt wel elkaar kunnen begrijpen en kunnen samenwerken. Insallah! Zo leren wij dat ook.'

Onze cultuurvertalers zijn bruggenbouwers bij uitstek, en niet alleen voor ouders. Ze slaan ook bruggen tussen jongeren zoals Najib en Nederland: iemand als Mustapha fungeert als voorbeeld want hij is Marokkaan, 'een van ons', maar hij doet *ook* mee in de Nederlandse samenleving.

Voor mij persoonlijk is het bijzonder hoe vereerd ouders zijn met bezoek van een intercultureel koppel: 'Wij zijn kennelijk de moeite waard, want iemand van *ons*, Mustapha, komt langs met iemand van *hun!*' En als ouders 'goede ouder'-ervaringen opdoen, dan ontstaat er ruimte om na te denken hoe het verder moet met de kinderen. *Daar* gaat het om.

Literatuur

Moro MR, De La Noë Q, Mouchenik Y. (2006). *Manuel de psychiatrie transculturelle. Travail clinique, travail social*. Grenoble: La Pensée sauvage. (2e herziene druk).